

Ewa Bujwid-Kurek

Legitymizacja wolności wyznania w Republice Serbii

Tokom ljudske istorije shvatanje onoga šta jeste čovek suštinski je uticalo na uređenje privatnog i društvenog života ljudi. Bez obzira na dubokie razlike medju različitim civilizacijama i kulturama, u svakoj od njih postoje nekakve predstave o ljudkim pravima i dužnostima.

Radovan Bigović, *Ljudska prava u hrišćanskoj tradiciji*,
Beograd 2009, s. 11.

Wolność wyznania ściśle wiąże się z „uprawianiem religii” rozumianej jako zdolność odczytywania tego, co jest związane z Bogiem. Za najistotniejsze elementy składowe religii przyjęto uważać: kult, doktrynę, organizację, wspólnotę wierzących, wiarę oraz postawę religijną. Przy czym pod pojęciem kultu rozumie się zespół mniej lub bardziej świadomych zachowań ludzkich, stanowiących wyraz czci oddawanej temu, co uznawane jest za *sacrum*, w szczególności czci oddawanej Bogu lub jakieś bóstwu¹. Kolejnym z wymienionych elementów religii jest doktryna religijna, która stanowi wyraz mniej lub bardziej dopełniających się przekonań odnośnie do tego, co stanowi *sacrum*, oraz tego, czym jest *profanum*². Założenie Kościoła, będącego instytucją regulującą życie danej wspólnoty wierzących, czuwającą nad realizacją specyficznych dla niej nakazów i zakazów, jak też pełniącą rolę pośrednika między światem doczesnym i światem nadprzyrodzonym, jak najbardziej jest dowodem na osiągnięcie przez tę wspólnotę relatywnie wysokiego poziomu organizacyjnego, co z reguły poprzedzone było długotrwałym, a niekiedy nawet meandrycznym procesem wyłaniania się i dostosowania do potrzeb danej wspólnoty wierzących poszczegól-

---

¹ Pierwotne formy kultu miały z reguły spontaniczny charakter i wyrażały szczególnie stany emocjonalne (takie jak np.: podziw, uwielbienie, lęk itp.). Szerzej patrz: *Zarys encyklopedyczny religii*, red. Z. D r o z d o w i c z, Poznań 1992, s. 280-281.

² Pierwotnie elementy doktryny religijnej wyrażały się w formie mitologicznej, w których bardzo ważną rolę odgrywały mity teogoniczne (informujące o pochodzeniu bóstw), kosmogoniczne (tłumaczące genezę świata) oraz antropogeniczne (mówiące o pochodzeniu człowieka). Patrz też: *ibidem*, s. 281.

nych elementów tej instytucji. Kolejnym elementem składowym religii jest wspólnota wierzących stanowiąca zespół osób praktykujących określony kult, wyznających określoną doktrynę oraz poddających się kierownictwu określonej organizacji. W kontekście prowadzonego tu wywodu należy zauważyć, że zarówno kult, doktryna, jak też organizacja i wspólnota wierzących stanowią stronę obiektywną religii. Stronę subiektywną zaś stanowi wiara, która w wielu religiach uznawana jest nie tylko za istotny element życia religijnego, ale wręcz za jego element najistotniejszy. Ważne jest i to, że za wypadkową strony obiektywnej oraz subiektywnej religii przyjmuje się postawę religijną bądź też określony sposób reagowania lub gotowości do reagowania w ściśle określony sposób na sytuacje życiowe. Lansowane postawy przez konkretną religię zazwyczaj generowane są nie tylko samym wyjaśnieniem tych postaw, lecz także zachodzącymi w nich zmianami, przy czym bardzo rzadko wystarczy tylko odwołanie się do bezpośredniego kontekstu religijnego ich występowania – najczęściej jednak dzieje się tak, że istnieje niemal konieczność odwołania się w tym celu do szerszego, a nawet bardzo szerokiego kontekstu kulturowego³.

W literaturze przedmiotu najczęściej zwraca się uwagę na wieloaspektowość relacji między polityką a religią, w tym między państwem a Kościołem.

Za główny cel badawczy prowadzonych rozważań wybrano próbę zbadania jednego z aspektów relacji zachodzących między polityką a religią w Republice Serbii, czego przejawem jest legitymizacja wolności wyznania po 2006 roku. Zatem zostanie poczyniona próba odszukania zapisów w aktach prawnych, w tym szczególnie w nadrzędnym akcie prawnym oraz *Ustawie o Cerkwiach i związkach wyznaniowych* z 2006 roku, w których zawarta została jedna z priorytetowych zasad ustroju demokratycznego – zasada wolności wyznania.

Legitymizacja może być rozumiana w różnych kategoriach na gruncie nauki, tak więc nie wdając się w dyskusję toczoną na ten temat, stwierdza się, że na potrzeby prowadzonych rozważań przyjmuje się rozumienie m.in. serbskiego konstytucjonalisty Dragana Stojanowicia⁴, dla którego legitymizacja jest umocowaniem prawnym, w tym przypadku jednej z ważnych zasad ustrojowych – wolności wyznania w Republice Serbii. Ujmując legitymizację w kategoriach ideologicznych, zauważyć należy, że opiera się ona na uznaniu wartości i zasad stanowiących podłoże systemu politycznego. Zatem celem tak rozumianej legitymizacji jest akceptacja tych zasad i wartości. Natomiast jej źródłem jest zarówno ideologia, jak też praktyczne działania, które są obiektywnie korzystne dla danego społeczeństwa. Artykuły zamieszczone zarówno w Konstytucji Republiki Serbii z 2006, jak też w *Ustawie o Cerkwiach i związkach wyznaniowych* z tego samego roku wywoływały wiele kontrowersji, zwłaszcza podczas wieloetapowych prac legislacyjnych nad jej uchwaleniem. Działo się tak dlatego, że dotyczą one bardzo istotnej dziedziny życia ludzkiego, a mianowicie – swobody sumienia i wyznania. Zważywszy na niechlubne doświadczenia

³ *Ibidem*, s. 283.

⁴ Serbski profesor prawa konstytucyjnego (Wydział Prawa Uniwersytetu w Belgradzie). W polskiej literaturze prawnokonstytucyjnej zagadnienie to omawia Piotr Winczorek.

z okresu Socjalistycznej Federacji Jugosłowiańskiej (w składzie której znajdowała się Serbia), można wynuć uzasadnione zresztą domniemanie o ograniczeniu korzystania z tej wolności. W rzeczy samej chodziło o całkowite wyeliminowanie ewentualnego niebezpieczeństwa mającego swe podstawy w minionym, niesprzyjającym dla „uprawiania religii” czasie politycznym oraz stworzenie gwarancji przed zakusami ich reaktywowania. Dlatego czynnościom legislacyjnym przy powstawaniu Ustawy Zasadniczej Republiki Serbii, a szczególnie *Ustawie o Cerkwiach i związkach wyznaniowych* towarzyszyła wielostronna debata polityczna z udziałem szerokiej reprezentacji społeczeństwa. Następnie odbywały się konsultacje (posiedzenia okrągłych stołów wielu wspólnot religijnych i kościołów, np. Kościół Adwentystów takie spotkanie, w którym uczestniczyło pokaźne przedstawicielstwo kościołów protestanckich, jak też przedstawiciele i teolodzy rzymskokatolicki i Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, zorganizował 2 lutego 2005 roku). Kolejnym etapem w pracach nad ustawą było spotkanie 17 marca 2005 roku przedstawiciela Ministerstwa ds. Wyznania Serbii i przedstawiciela Weneckiej Komisji Rady Europy. W ramach dalszych prac Skupszcina (Parlament) Miasta Belgrad i organizacje Inicjatywa Młodych Zabiegających o Poszanowanie Praw Człowieka i Centrum Tolerancji i Relacji Międzywyznaniowych zorganizowały spotkanie będące kolejną publiczną dyskusją, w której wzięło udział 40 uczestników reprezentujących wszystkie kościoły i związki wyznaniowe. Należy podkreślić, że Ministerstwo ds. Wyznań było prawdziwie zainteresowane tym, by w kwestii nowej ustawy odbyła się jak najbardziej wszechstronna dyskusja z udziałem możliwie najszerszej reprezentacji wszystkich niemal środowisk, szczególnie tych najbardziej zainteresowanych jej przyjęciem (patriarchowie, pełniący funkcje w Cerkwi, oraz wierni). Ostatni etap to uchwalenie przez Zgromadzenie Narodowe Republiki Serbii tej ustawy, co nastąpiło 20 kwietnia 2006 roku po dwudniowych, wielogodzinnych ożywionych dyskusjach w gronie parlamentarzystów. Chodziło o zrewidowanie ustaw pochodzących z 1953 i 1977 roku, wyeliminowanie z nich retoryki komunistycznej. Ministerstwo ds. Wyznań Republiki Serbii (Ministerswo Wera) już od kwietnia 2004 roku podejmowało wysiłki w tym zakresie, które ostatecznie zaowocowały uchwaleniem wspomnianej ustawy.

Zasada wolności wyznania daje się wyraźnie wyinterpretować z zapisu art. 43, 44, 49 Konstytucji Republiki Serbii z 10 listopada 2006 roku. I tak, pierwszy z wymienionych artykułów, stanowiąc w kwestii wolności przekonań, sumienia i wyznania, brzmi następująco: „Gwarantuje się wolność przekonań, sumienia i wyznania. Nikt nie jest zobowiązany do informowania o swoich przekonaniach religijnych i innych. Każdy jest wolny w praktykowaniu swojej religii, wstępowania do zakonu i wspólnot religijnych, jak też ma prawo do prywatnego lub publicznego wyznawania swoich przekonań religijnych. Wolność praktykowania wyznania i przekonań może być ograniczona ustawą wyłącznie wtedy, gdy jest to konieczne dla rozwoju społeczeństwa demokratycznego, w celu ochrony życia i zdrowia ludzi, moralności społeczeństwa demokratycznego, wolności i praw obywateli objętych Konstytucją, bezpieczeństwa publicznego lub w celu uniemożliwienia prowokowania lub wznecania (prowokowania) nienawiści rasowej, narodowej i wyznaniowej.

Rodzice i prawni opiekunowie mają prawo do zabezpieczenia swoich dzieci w religijne i moralne wykształcenie zgodnie ze swoimi przekonaniami”. Wolność religii to, generalnie rzecz biorąc, wolność wyznaniowa bądź utożsamiania się z wybraną przez siebie religią. Wolność ta rozumiana też jest jako uzewnętrznianie indywidualnych przekonań religijnych, publicznie lub prywatnie, a także możliwość uprawiania kultu i uczestnictwa w obrzędach religijnych. Z tak rozumianą wolnością łączy się prawo do posiadania świątyń i innych miejsc kultu religijnego. Wolność wyznania została zatem określona w sposób bardzo szeroki, gdzie uwzględniono niemal wszystkie właściwe dlań aspekty. Przy czym należy zauważyć, że dotyczy ona jednostek deklarujących wybraną religię, wyznających ją i praktykujących. Kolejnym interesującym nas artykułem Konstytucji Republiki Serbii z 2006 roku jest art. 44 „Cerkiew i wspólnoty wyznaniowe”, który ewidentnie świadczy o tym, że jedna z zasad konstytucyjnych o fundamentalnym znaczeniu – zasada wzajemnej niezależności Kościoła i innych związków wyznaniowych właśnie w zapisie tego artykułu została wyrażona *expressis verbis*. „Cerkwie i wspólnoty wyznaniowe są równoprawne i oddzielone od państwa. Cerkwie i wspólnoty wyznaniowe są równoprawne i wolne w realizacji swojej wewnętrznej organizacji. Sąd Konstytucyjny może zabronić funkcjonowania wspólnocie wyznaniowej tylko w przypadku, gdy jej działanie zagraża prawu do życia, prawu do zdrowia psychicznego i fizycznego, prawu dzieci, prawu do osobistych i rodzinnych integracji, prawu do własności, bezpieczeństwa i porządkowi publicznemu lub jeśli prowokuje do nienawiści religijnej, narodowej lub rasowej”. Interpretując przytoczony zapis, należy zauważyć, że wyraźnie postanawia się o oddzieleniu Kościoła (czytaj: Cerkwi)⁵ od państwa oraz podkreśla się równouprawnienie wszystkich wspólnot wyznaniowych, co jak najbardziej koresponduje z zapisami właściwymi dla konstytucji współczesnych państw demokratycznych. W art. 49 Konstytucji Republiki Serbii z 2006 roku wyrażony został zakaz szerzenia nienawiści nie tylko narodowościowych, lecz także i religijnych. W związku z powyższym ustawodawca serbski przewiduje absolutny zakaz, jak też karanie za jakiegokolwiek przejawy nienawiści wynikające z istniejących różnic czy to związanych z przynależnością narodowościową, wyznaniową, czy też z jakąkolwiek inną. W tym przypadku dostrzega się honorowanie zasady równości, która jest przejawem i cechą charakterologiczną systemu demokratycznego. Ciekawym zapisem w kontekście prowadzonych rozważań jest art. 45, który stanowi na temat osoby, która z powodu swoich przekonań religijnych niekoniecznie jest zobowiązana do pełnienia służby wojskowej lub wykonywania innych obowiązków, które łączą się z użyciem broni: „Osoba, która się powoła na swoje przekonania, może być powołana do wojska, jednak bez obowiązku noszenia broni zgodnie z prawem”. Należy zwrócić uwagę, że zapis ten świadczy o poszanowaniu wolności przekonań. Z osób,

---

⁵ Patrz: *Zakon o Cerkvama i Verskim Zajednicama*, „Službeni glasnik PC”, broj 36 z 28 aprila 2006 godine (wstęp: M. R a d l o v i ć, Beograd 2006). Patrz też: *Zakon o vraćanju (restituciji) imovine cerkvama i verskim zajednicama* z 25 maja 2006 godine. Por. też: *Odnos Crkve i Države u Srbiji*, [w:] S. O r l i ć, *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*, Beograd 2008, s. 368-375.

którym przekonania nie pozwalają na pełnienie służby wojskowej i posługiwanie się bronią, zdjęty został obowiązek służby wojskowej, co uznać należy za przejaw jak najbardziej liberalnego w tej kwestii stanowiska serbskiego ustawodawcy.

Prócz zapisów w nadrzędnym akcie prawnym Republiki Serbii bardzo ważne miejsce w systematyce aktów prawnych legitymizujących konstytucyjną zasadę wolności wyznania zajmuje uchwalona także w 2006 roku *Ustawa o Cerkwiach i innych związkach wyznaniowych*. Dokument ten jest o tyle istotny, że wcześniej nie było aktu regulującego prawnie kwestie wyznaniowe w Serbii. Konstytucja Republiki Serbii z 2006 roku, stanowiąc w kwestii wolności sumienia i religii, sprawia, iż w serbskim języku prawnym funkcjonują równocześnie dwa określenia przedmiotowej wolności. Konstytucja Republiki Serbii utwierdza w przekonaniu, że niewątpliwie ma się do czynienia z wolnością sumienia i religii, niekiedy jednak ustawodawca serbski upoważnia do posługiwania się określeniem „wolność sumienia i wyznania”, przy czym zwraca się uwagę na stosowanie tych kategorii w stopniu równoznacznym. Spostrzeżenie to pobudza do refleksji, która zasadza się na następującym pytaniu badawczym: czy wolność wyznania przypadkiem nie posiada węższego zakresu niż wolność religii. Takie pytanie pojawia się zwłaszcza wówczas, gdy ma się do czynienia z określoną sytuacją prawną związków wyznaniowych czy też publicznym wyznawaniem wiary. Wydaje się jednak, że dociekania takie miałyby charakter czysto historyczny, a nie dogmatyczny. Nie wdając się w dogłębną dyskusję na ten temat, przyjmuje się, iż w tych miejscach, w których ustawa posługuje się formułą wolności wyznania, sumienia i religii, chodzi o formułę tożsamą z wolnością religii. I chociaż normatywna treść wolności sumienia i religii w znacznym stopniu się pokrywa, to jednak w żadnym razie wolności tych nie należy dosłownie ze sobą utożsamiać. Pamiętać należy, że wolność religii szczególnie dotyczy swobody wyboru religii, jej uzewnętrznienia, co więcej, także postępowań pozostających w zgodzie z jej regułami. Ważne jest i to, że wolność sumienia odnosi się do swobody wyboru określonego światopoglądu. Obejmuje ona także osoby wierzące, jednak szczególne znaczenie posiada dla osób niewierzących⁶. Komentując zasadę wolności sumienia i religii we współczesnym serbskim systemie politycznym, należy zwrócić uwagę, że zasada ta oznacza przede wszystkim wolną od jakiegokolwiek ingerencji władzy publicznej i osób trzecich możliwość wyboru określonego światopoglądu wyrażanego zarówno prywatnie, jak i publicznie. Przy czym wolność sumienia i wyznania nie polega jedynie na prawie do reprezentowania jakiegoś światopoglądu, lecz przede wszystkim na prawie do postępowania w zgodzie z własnym sumieniem. Do takich powszechnie uznanych elementów zasady wolności sumienia i religii zalicza się po pierwsze: swobodę wyboru przekonań i swobodę adekwatnych doń zachowań, nie wyłączając zeń wolności praktyk religijnych wykonywanych czy to publicznie, czy też prywatnie, po drugie: prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z prezentowanym przez siebie światopoglądem, po trzecie: prawo do milczenia w kwestii

⁶ W polskiej literaturze prawnokonstytucyjnej na ten temat pisze P. S a r n e c k i, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008, s. 157-158, *Podręczniki Prawnicze*.

religii, po czwarte: wolność tworzenia zrzeszeń religijnych, po piąte: wolność tworzenia zrzeszeń przez różne związki religijne. Powyżej wymienione elementy uznać należy za przykłady zachowań zawierających się w zasadzie wolności sumienia i religii. Bardzo istotne jest to, że ujawnia się tu wyraźnie wolnościowy charakter powyższej zasady, co w efekcie sprawia, że prawo obowiązujące w systemie politycznym Serbii ma na celu określenie granic swobodnego zachowania jednostki i stworzenie gwarancji, za pomocą których granice te będą przestrzegane przez organy państwa oraz inne podmioty prawa. Nie wszystkie jednak aspekty łączące się z – ogólnie rzecz biorąc – zasadą wolności wyznania posiadają tożsamą regulację w prawie przedmiotowym. Ma się tu na uwadze np. status związków wyznaniowych w państwie, który należy postrzegać na nieco innych zasadach w prawie przedmiotowym. Gdyby pytać o normatywną treść zasady wolności sumienia i religii (czytaj: wolności wyznania), to dają się tutaj wyróżnić trzy zasadnicze rodzaje nakazów, pierwszy polegający na kategorycznym nakazie zachowania przez państwo neutralności światopoglądowej, drugi – na nakazie zachowania tolerancji wobec prezentowanych przekonań i wreszcie trzeci zasadzający się na nakazie równego traktowania grup i związków wyznaniowych działających w Serbii. Za cechę szczególną owej neutralności w Republice Serbii uznać trzeba bezstronność światopoglądową państwa, co bynajmniej nie oznacza wcale aksjologicznej obojętności, co rozumie się w taki sposób, że wyrażanie określonych wartości w prawie, które aktualnie obowiązuje, nie było argumentowane wyłącznie za pomocą religii. Nie należy zapominać, że ściśle określona wartość nie może być chroniona za pomocą prawa tylko z tego względu, że na gruncie danej religii jej ochronę uznaje się za istotną. Zasada neutralności światopoglądowej Serbii zasadza się na relacjach zachodzących między państwem, będącym polityczną organizacją społeczeństwa, a konkretnymi związkami wyznaniowymi w nim istniejącymi. Generalnie rzecz biorąc, przejawia się to we współczesnej Republice Serbii w zasadzie rozdziału Cerkwi od państwa. Zasada ta oznacza bezwzględny zakaz ingerencji związków wyznaniowych w działalność organów państwa i odwrotnie – ingerowanie państwa w działalność tych związków oraz powierzenia im jakichkolwiek funkcji sprawowanych przez państwo. Łączy się to także z zapewnieniem związkom wyznaniowym określonego stopnia niezależności. W tym miejscu warto jednak zauważyć, że omawiana zasada oddzielenia Cerkwi od państwa może być rozumiana na wiele sposobów. Jeden z nich może oznaczać rygorystyczny rozdział polegający na zakazie jakiegokolwiek współpracy państwa ze związkami wyznaniowymi, np. w dziedzinie szkolnictwa czy też szeroko pojętej pomocy społecznej. Może jednak opierać się na założeniu wzajemnej niezależności i współdziałania dla dobra społecznego. Wtedy najczęściej ma miejsce zjawisko zinstytucjonalizowania współpracy państwa i związków wyznaniowych, co przejawia się np. w Republice Serbii w nauczaniu religii w szkołach publicznych czy też zlecaniem związkom wyznaniowym określonych zadań z zakresu pomocy społecznej⁷.

---

⁷ Sposób rozumienia zasady rozdziału zależy w znacznej mierze od historycznie ukształtowanych relacji między państwem a związkami wyznaniowymi.

Kolejnym aktem prawnym legitymizującym zasadę wolności wyznania w Republice Serbii jest wspomniana już *Ustawa o Cerkwiach i związkach wyznaniowych*. Ustawa ta została uchwalona 20 kwietnia 2006 roku (weszła w życie 28 kwietnia 2006 roku), składa się z trzech zasadniczych rozdziałów i liczy 46 artykułów (pierwotnie, jeszcze przed konsultacjami prawniczymi liczyła 62 artykuły). Jest jednym z aktów prawnych mających bardzo istotne znaczenie dla relacji państwo – Cerkiew⁸. Jednym z powodów uchwalenia tej ustawy było to, że w obecnym systemie prawnym Serbii od 1993 roku nie istniała osobna ustawa, która porządkowałaby stosunki między państwem a Cerkwią, ani też jakiegokolwiek inne akty prawne lub też ogólne deklaracje, które określałyby miejsce i wpływ Cerkwi na społeczeństwo. Biorąc pod uwagę zasadę pluralizmu religijnego, szanowaną we współczesnym społeczeństwie serbskim, zapisy zawarte w *Ustawie o Cerkwiach i związkach wyznaniowych* wynikają po pierwsze: z serbskiej tradycji prawnej porządkującej stosunki między państwem i Cerkwią, po drugie: z rozwiązań ustawowych i praktyki pochodzących z niektórych państw europejskich i po trzecie: z ogólnie przyjętych międzynarodowych konwencji dotyczących praw człowieka, jak też wyrażanego przez instytucje europejskie stanowiska w kwestii realizacji swobody wyznania⁹. Pierwsza zasada, na której opiera się wspomniana ustawa, to jest zasada pełnej swobody każdej jednostki, względnie każdego obywatela. Ta zasada bardzo wyraźnie została zawarta w art. 1, 2 i 5 ustawy. W art. 1, która zawiera się w stanowieniu, że „Każdemu zgodnie z Konstytucją gwarantuje się prawo do wolności sumienia i wyznania. Swoboda wyznania obejmuje: wolność do posiadania lub nieposiadania, zachowania lub zmiany wyznania lub przekonań religijnych, w kwestii wolności wyznania, wolności wiary w Boga, prawa do indywidualnego lub wspólnego z innymi, publicznie lub prywatnie okazywania wiary lub przekonań religijnych poprzez udział w «uprawianiu religii» (tłumaczenie dosłowne), służeniu Bogu (bogosłużeniu) i uczestnictwo w obrzędach religijnych, zgodnie z nauką (moralnością) i nauczaniem; prawo do pielęgnowania i rozwijania tradycji wyznaniowych (religijnych); wolność w rozwijaniu i postępie oświaty i kultury religijnej”¹⁰. W zapisie powyżej cytowanego artykułu po raz kolejny unaocznia się, że serbski ustawodawca bardzo szeroko rozumie zasadę wolności religii, którą generalnie rzecz biorąc, uznaje za wolność wyznaniową bądź wolność utożsamiania się z wybraną przez jednostkę religią. Dzięki temu zapisowi wzmocniona zostaje gwarancja wolności uczestnictwa w obrzędach religijnych, czy to publicznie, czy w zaciszu swej „indywidualnej prywatności”, co miałoby się dziać z poszanowaniem nauki i moralności zgodnej z „uprawianą” przez zainteresowaną tym jednostkę. Wolność wyznania, podobnie jak w zapisie omawianej już wcześniej ustawy zasadniczej Republiki Serbii z 2006 roku, potraktowana

⁸ Patrz: M. Radulović, *Crkva i Država u svetlu zakona o Crkvama i Verskimi Zajednicama*, [w:] *Zakon o Crkvama...*, s. 40-47.

⁹ *Ibidem*, s. 8.

¹⁰ *Zakon o Crkvama i Verskim Zajednicama, I. osnovie Odredbe, art. 1 Sloboda veroispovesti (volność wyznania)*, „Službeni glasnik PC”, broj 36 od 28 aprila 2006 godine.

została w sposób bardzo rozbudowany, biorąc pod uwagę wszelkie właściwe dlań aspekty jej praktykowania przez osoby zainteresowane tą sferą. Art. 2 omawianej ustawy – „Zakaz dyskryminacji religijnej” – stanowi, co następuje: „Nikt nie może być traktowany w sposób, który mógłby zagrażać wolności wyznania, ani też być zmuszany do przyznawania się do swojego wyznania i wolności religijnej lub ich naruszania. Nikt nie może być niepokoiony, dyskryminowany lub prześladowany z powodu swoich przekonań religijnych i przynależności do wspólnoty wyznaniowej, uczestnictwa lub nieuczestniczenia w „uprawianiu religii” i obrzędach religijnych i korzystania lub niekorzystania z gwarantowanych praw i wolności wyznaniowych. Nie istnieje religia państwowa”. Treść tego artykułu, zwłaszcza jej pierwsza część jednoznacznie wzmacnia gwarancje wolności w zakresie przynależności do deklarowanej przez zainteresowaną jednostkę religii. Ostatnie zdanie świadczy o tym, że nie istnieje w Republice Serbii religia panująca ani uprzywilejowana prawnie, zatem żadna z religii, w tym także religia prawosławna i reprezentująca ją Serbska Cerkiew Prawosławna, nie posiada priorytetowego znaczenia, chociaż liczba jej wyznawców¹¹ mogłaby być wystarczającym usprawiedliwieniem dla przyznania jej szczególnych praw. Z takiego postanowienia, jak się zdaje, wynikają ściśle określone zachowania państwa wobec istniejących w nim religii. Otóż wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe są traktowane w ten sam sposób, a w relacjach z organami władzy państwowej są równouprawnione. Stosunki państwo – Kościoły (czytaj: Cerkwie) – związki wyznaniowe są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności, jak też współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Nadto należy podkreślić, że władze są zobowiązane do zachowania bezstronności w kwestii przekonań religijnych, wyznaniowych, światopoglądowych i filozoficznych, jak też zagwarantować swobodę ich wyrażania w szeroko pojętym życiu publicznym. Omawiany zapis należy do artykułów rozbudowanych, w którym ujęto różne aspekty sytuacji Cerkwi i związków wyznaniowych, podyktowany był wolą zapewnienia i poszanowania swobód religijnych w Serbii, co zapewne wynikało z szeroko rozumianych swobód obywatelskich, na które kładzie się szczególny nacisk w procesie transformacji ustrojowej w tym relatywnie „młodym” samodzielnym państwie. W art. 5 omawianej ustawy mowa jest o wolności zrzeszania i gromadzenia się: „Obywatele posiadają wolność zrzeszania się i publicznego zbierania się w celu wypełniania praktyk religijnych zgodnie z Konstytucją i ustawą. Obywatele zgodnie z prawem posiadają wolność przynależności do Cerkwi i wspólnot wyznaniowych”. I znów jeszcze bardziej w serbskim ustawodawstwie wzmacnia się wolność przynależności bądź do Cerkwi, bądź do dowolnej wspólnoty wyznaniowej. Przy czym ustawa nie ogranicza się w swych posta-

---

¹¹ Wedle spisu powszechnego przeprowadzonego w Serbii w 2002 roku Cerkwie i związki wyznaniowe są najszerszą formą działalności społecznej i organizacyjnej skupiającą największą część mieszkańców, bo aż 95%. Dane te, jak też prawna tradycja, świadczą, że ok. 63% to wyznawcy religii prawosławnej; por. *Fakty i liczby. Encyklopedia PWN*, red. B. K a c z o r o w s k i, Warszawa 2006, s. 291.

nowieniach tylko i wyłącznie do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, którą szczególnie się docenia, a to ze względu na jej historyczny, państwowotwórczy i cywilizacyjny udział w tworzeniu, ochronie i rozwoju tożsamości narodu serbskiego. W art. 11 stanowiącym w kwestii Serbskiej Cerkwi Prawosławnej podkreśla się tradycję w kontynuowaniu roli i pozycji Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, odwołując się do takich ważnych dokumentów prawnych, jak: „Szkic o władzy duchownej” („Odluka Narodne Skupštine Knjažestva Srpskog” z 21 maja 1836. Godine), „Zakon o Srpskoj Prawosławnoj Crkwi” („Službene novine Kralewine Jugoslavije” broj 269/1929)¹². Prócz Serbskiej Cerkwi Prawosławnej ustawa stanowi w kwestiach Kościoła Rzymskokatolickiego (art. 12), Słowackiego Kościoła Ewangelickiego, Reformatorskiego Kościoła Chrześcijańskiego, Ewangelicznego Kościoła Chrześcijańskiego (art. 13). W tym przypadku zwraca uwagę ujęcie powyżej wymienionych Kościołów w jednym wspólnym dla nich artykule ustawy, gdzie ustawodawca powołuje się na zapis „Službene novine Kraljewine Jugoslavije” broj 95/1930¹³. Prócz wspomnianych Cerkwi i Kościołów w osobnych artykułach znajdują się stanowienia dotyczące wspólnoty żydowskiej (art. 14), wspólnoty islamskiej (art. 15). Wspólnotom wyznaniowym poświęcony został kolejny art. 16. W przypadku wspólnoty żydowskiej ustawodawca odwołuje się do „Zakona o Verskom zajednici Jewreja u Kraljevini Jugoslavije” („Službene novine Kraljvine Jugoslavije”, broj 301/1929). Islamska zajednica znajduje swoje odwołanie do „Zakona o islamskoj Verskom zajednici Kraljvine Jugoslavije” („Službene novine Kraljvine Jugoslavije”, broj 29/1930). Natomiast status wspólnot wyznaniowych wynikający ze wspomnianego już art. 16 ustala się w oparciu o „Zakon o Pravnom položaju verskich zajednica” („Služben list FNRJ”, broj 22/1953) oraz „Zakon o Pravnom položaju verskich zajednica” („Služben glasnik CPC”, broj 44/1977)¹⁴.

Warto podkreślić, że wolność wyznania – co już zostało wcześniej zauważone – łączy się ze swobodą „uprawiania” wybranej religii, czyli religijności i możliwości jej wyrażania. W tym miejscu dotykamy bardzo istotnego problemu sprowadzającego się tak naprawdę do ustalenia, co rozumiemy pod określeniem religijności. Otóż encyklopedyczne wyjaśnienie tego pojęcia jest bardzo szerokie. Dla celów prowadzonego wywodu przyjęto, że religijność traktowana jest jako rodzaj postawy społecznej, obejmującej trzy aspekty: aspekt emocjonalno-oceniający, aspekt poznawczy i behawioralny. Zauważa się, że religijność człowieka, traktowana jako stosunek do systemu religijnego, zazwyczaj przejawia się właśnie w tych trzech aspektach. Przy czym należy zwrócić uwagę, że religijność pojedynczych jednostek traktowana jest *explicite* lub *implicite* jako wtórna względem systemu religijnego. Istnienie takiego systemu uznane jest za warunek *sine qua non*, by móc mówić o religijności jednostki. W jednej z koncepcji (neutralizm teologiczny) tkwi przekonanie, że religijność jednostki jest całkowicie zdeterminowana oddziaływaniami społecznymi

¹² Art. 11., *Zakon o Crkvama i Verskim Zajednicama...*, s. VI.

¹³ Art. 15., *ibidem*, s. VII.

¹⁴ Art. 16., *ibidem*, s. VII i VIII.

zorientowanymi na tę jednostkę¹⁵. Jednak oddziaływania te mogą być skierowane *ad hoc* na wywołanie wzrostu bądź też obniżenia poziomu religijności, np. praktyki religijne rodziców, które naśladowane są przez ich dzieci. Można także wypunktować takie działania społeczne, które tylko pośrednio wpływają na poziom religijności jednostek. Takim reprezentatywnym przykładem jest sytuacja zagrożenia społecznego typu: wojna, kryzys gospodarczy, kryzys polityczny, gwałtowne przeobrażenia kulturowe, które najczęściej wywołują znaczny wzrost poziomu religijności. Nadto wszelkie niepewne i niejasne sytuacje, które łączą się zazwyczaj z poczuciem braku stabilizacji, skłaniają ludzi do większego zainteresowania się religią, „oddania się religii” i powodują, że angażują się oni w praktyki religijne, pomnażając tym samym wzrost liczby ludzi wierzących. Przykładem opisywanego zjawiska są społeczeństwa postkomunistyczne, w tym także nas tu interesujące społeczeństwo serbskie.

Stąd też legitymizacja konstytucyjnej zasady wolności wyznania dla tego społeczeństwa nie jest bez znaczenia. To nie tylko standardy właściwe państwu demokratycznemu wymusiły na ustawodawcy serbskim dbałość o umieszczenie zapisu stanowiącego o tej kwestii w konstytucji, tym samym dając aksjologiczne uzasadnienie dla uchwalenia oddzielnego aktu prawnego, który w całości traktuje na temat Cerkwi i związków wyznaniowych, lecz także ruch „oddolny”, czyli zachowania ludzi miały wpływ na zapisy widniejące w powyżej przywołanych aktach prawnych.

W tym miejscu rodzi się kolejne pytanie, a mianowicie, gdzie leży źródło religijności jednostki. Pytanie to nie jest zupełnie nowe. Problem ten był rozważany bardzo dogłębnie zwłaszcza przez psychologów społecznych¹⁶, którzy doszli do przynajmniej kilku wniosków. Pominąwszy, skądinąd zresztą bardzo interesujące, ale transcendentne dla użytku prowadzonych rozważań ustalenia, wzięte zostały pod uwagę te, których przydatność dla obranej tezy badawczej wydaje się mieć największe znaczenie. W związku z powyższym pytaniem przyjmuje się, że religijność człowieka jest naturalną konsekwencją powszechnie odczuwanego strachu, obawy przed niespodziankami, które niesie ze sobą życie, bojaźni przed niepewną przyszłością i wreszcie – co chyba najważniejsze – strachu przed śmiercią. Zgodzić się należy m.in. z George'em Vetterem, że strach skłania ludzi do uznania, że istnieje siła nadprzyrodzona, która czuwa nad naszym życiem, nadaje mu sens, gwarantując życie wieczne. Zatem religijność jest w tym przypadku rozumiana jako pewnego rodzaju autosugestia, która umożliwi człowiekowi spokojne życie. W przypadku Republiki Serbii odnajdujemy nie tylko odzwierciedlenie powyżej omówionej koncepcji w „uprawianiu” wiary, lecz także – jakże typowe dla społeczeństw postkomunistycznych – postawy tzw. „odreagowania”, co tak naprawdę oznacza wypełnienie pustki ideologicznej – religią. Preferowany i promowany ateizm, zakazy deklarowania i angażowania się w praktyki religijne spowodowały, że w okresie, kiedy stało się to publicznie możliwe (okres transformacji ustrojowej) dzięki zabezpieczeniom prawnym, wzrosła liczba ludzi wierzących. Nadto traumatyczne wydarzenia, któ-

¹⁵ *Zarys encyklopedyczny religii*, red. Z. D r o z d o w i c z, Poznań 1992, s. 284.

¹⁶ M.in. przez G.B. V e t t e r a. Patrz: *ibidem*, s. 285.

rymi doświadczona została ludność serbska, wywołały – jak się zdaje – „spokornienie” ludzi, których religijność uznać trzeba za wynik doznanych przeżyć. Tak rozumiane przeżycia niejednokrotnie sprzyjają formułowaniu racjonalnego wniosku o istnieniu siły transcendentnej¹⁷. Niejednokrotnie sądzi się też, że interesująca nas tu religijność człowieka mieści się w centrum jego nieświadomości, gdyż właśnie w tej nieświadomej duchowości zawarty jest zbiór zasadniczych prawd o egzystencji ludzkiej, nie wyłączając prawdy o istnieniu siły nadprzyrodzonej¹⁸. Tak więc – jak pisze Stanisław Kowalik, rozwijając encyklopedycznie hasło religijności – każdy człowiek jest religijny, może tylko swej religijności nie ujawniać czy to w sferze przeżyć, czy też w konkretnych zachowaniach, np. „uprawiając” religię. Dlatego tak ważne jest, by gwarancje swobód wyznania i religii znalazły się w stosownych po temu aktach prawnych, a już na pewno w zapisie nadrzędnego aktu prawnego.

Legitimation of freedom of religion in the Republic of Serbia

The main aim of the article is an attempt to prove that the Serbian legislator has ensured the implementation of legitimation of freedom of religion in the modern Republic of Serbia. This consideration has been expressed in both the constitution of Serbia of the 10th November 2006 and a separate legal act — the Law of Churches and Religious Communities of the 20th April 2006. Thus one of the primary rules typical for democratic political systems has been established as the result of an understanding of legitimation in terms of ideological categories based on acceptance of the values and rules which are the foundation of the political system. Subsequent parts of the article aim at showing that the legitimation of freedom of religion as one of the general political rules of the Republic of Serbia fulfils the requirements of the democratic standard.

---

¹⁷ *Ibidem*, s. 286.

¹⁸ Prawdy tej człowiek może być zupełnie nieświadomy, co wcale nie oznacza, że nie jest on niereligijny. Patrz: *ibidem*.

